

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

**ПРОДОВОЛЬЧА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА
В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ**

*присвяченої 125-річчю Національного університету
біоресурсів і природокористування України*

**Секція 4. Якість освіти та гуманітарна наука в умовах війни
та глобальних викликів**

**25 травня 2023 року
Київ, Україна**

Організатор конференції:

Національний університет біоресурсів і
природокористування України

Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу: мат. Міжн. наук.-практ. конф., секція 4: Якість освіти та гуманітарна наука в умовах війни та глобальних викликів (м. Київ, 25 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 358.

Матеріали конференції подано в авторській редакції.

У збірнику подано результати обговорення актуальних проблем, перспектив і шляхів забезпечення продовольчої та екологічної безпеки в умовах війни, плану відновлення України, сталого розвитку світу в контексті глобальних і регіональних викликів, трансформації суспільства та формування нової парадигми розвитку.

Редакційна колегія:

Ніколаєнко С. М. (відповідальний редактор), Кваша С. М., Кондратюк В. М., Ткачук В. А., Шинкарук В. Д., Барановська О. Д., Баль-Прилипка Л. В., Братішко В. В., Глазунова О. Г., Гриценко І. С., Діброва А. Д., Євсюков Т. О., Каплун В. В., Коломієць Ю. В., Кононенко Р. В., Васишин Р. Д., Мельник В. І., Остапчук А. Д., Отченашко В. В., Рудик Я. М., Ружило З. В., Савицька І. М., Тонха О. Л., Цвіліховський М. І., Яра О. С.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

**ПРОДОВОЛЬЧА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ
ВІДБУДОВИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ**

*присвяченої 125-річчю Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

Секція 4. Якість освіти та гуманітарна наука в умовах війни та глобальних викликів

Відповідальний за випуск: **Отченашко В. В.**

© НУБіП України, 2023.

УДК 070:81'373

РОЗМОВНА ЛЕКСИКА В МОВІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Левченко Т. М., д-р філол. наук, доцент, заступник декана філологічного факультету з наукової роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі;
магістрант кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України (tanyalevchenko2010@ukr.net)
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова засобів масової комунікації є типовою реакцією на процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві. Відбиваючи проблеми культури спілкування, імперативних та диспозитивних норм, труднощі встановлення мовних явищ тощо, мова публіцистики засвідчує тенденцію до розмивання чітких стилістичних меж; активізацію елементів розмовного стилю; демократизацію публіцистичного стилю та лібералізацію мовної норми, зокрема лексичної, що впливає на процес зниження мовленнєвої норми через функціонування в медіатексті розмовної лексики.

Для мови ЗМК початку ХХІ століття характерне широке проникнення розмовної літературної та нелітературної лексики, зокрема пейоративів. Сучасні мовознавці звертають особливу увагу на її функціонування в системі української мови. Актуальність дослідження зумовлена тим, що нині є недостатньо вивченим питання вживання розмовної лексики, адже вона має складний та неоднозначний статус. Потребує детального вивчення і її використання в сучасному медіатексті.

Досить часто розмовну лексику розглядають у межах просторічної. Щодо цього в науковців теж немає єдиної думки. Одні взагалі уникають вживання терміну «просторічне», інші – навпаки, вважають, що вона має право на існування. Так, М. М. Пилинський виокремлював розмовно-просторічну лексику, яку він вважав емоційно забарвленою. Науковець зазначав, що «слова цієї групи надають мові невимушеного характеру, мають відтінок фамільярності, інколи певної різкості, грубості. Сюди належать жартівливі і презирливо-іронічні слова, вульгаризми та лайливі слова, що перебувають уже на межі між літературною мовою і просторіччям» [2, с. 33]. Вирізняє просторіччя і Л. А. Коробчинська, називаючи дві групи лексики: 1) слова зі зниженим експресивно-емоційним забарвленням.

Сюди належить також грубе просторіччя або вульгаризми; 2) слова, що своєю граматичною, фонетичною формою або слововживанням різко відходять від літературної норми [5, с. 44].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Можна назвати низку розвідок, у яких порушено це питання: у працях Л. А. Коробчинської, С. П. Левченка, А. А. Бурячка, О. О. Тараненка, Л. Т. Масенко, О. В. Зайцевої, В. М. Труба йдеться про розмежування понять «розмовне» і «просторічне». Однак єдиної думки щодо цього поняття в сучасному мовознавстві немає. Відсутній системний опис лексики цього типу, не визначене її місце в лексичній системі мови. Сам термін потрактовується неоднозначно.

Мета і завдання – ознайомлення з напрацюваннями українських мовознавців щодо теоретичних основ у застосуванні пейоративної лексики та з'ясування особливостей її вживання в медіатексті.

Для реалізації мети дослідження необхідним є вирішення наступних завдань: вивчення теоретичних аспектів означеної проблеми; ознайомлення з різновидами розмовної лексики; функціонування розмовної лексики в мові засобів масової комунікації; тематика розмовної лексики у мові сучасних медіа.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В енциклопедії «Українська мова» О. О. Тараненко зауважує, що «термін «просторіччя» почав уживатися в російській лексикографії з кінця XVIII століття як позначення живої народної («простонародної») мови (на противагу книжно-літературній мові), на основі чого виникло й інше його розуміння – стилістично знижена, часто груба й вульгарна мова (власне, лексика і фразеологія), яка входить до літературної розмовної мови зі стилістично обмеженим функціонуванням (на зразок *шарахнути, осточортіти, варнякати, пузо*)». За словами науковця, подібна небажана двозначність терміна існує і в українській стилістиці. В українській лексикографії позначка прост. (просторіччя) поки що рідко практикується [10, с. 573].

О. В. Зайцева додає, що не всі словники розрізняють розмовну і «просторічну» лексику. «В українській лексикографічній традиції, зокрема в тлумачних та деяких перекладних словниках, не усталилась практика розмежування розмовної та «просторічної» лексики із позначенням цього явища окремими ремарками – «розм.» та «прост.» відповідно. Так, окремі лексикографи уникають ремарки «прост.» для позначення грубуватих слів, натомість вживають систему стилістичних позначок, що кваліфікують різновиди розмовної лексики за характером та ступенем емоційного забарвлення «лайл.», «вульг.», «фам.». Ці слова виражають різні емоції, зокрема жарту, пестливості, зневаги, презирства тощо [3, с. 202].

Поділяємо думку М. І. Навальної, що просторічну лексику не варто виокремлювати в окрему групу, адже вона є розмовною нелітературною лексикою. Науковець вважає, що розмовна нормативна лексика знаходиться в межах літературної мови, а до нелітературних розмовних лексем належать такі субстандартні одиниці, як суржик та жаргонізми [6, с. 131].

За словами Л. А. Коробчинської, ремарки «розмовне» і «просторічне» є обмежувальними термінами; «фамільярне», «іронічне», «зневажливе» тощо є конкретизувальними. Науковець стверджує, що як фамільярні можуть вживатися і розмовні, і просторічні слова, і навіть вульгарні. Вона надає фамільярній лексиці статусу емоційно забарвленої [5, с. 5].

Серед наведених ремарок особливий статус має позначка фамільярне, що позначає лексику як зі зневажливим відтінком, так і ту, що виражає прихильне ставлення мовця до співрозмовника. Фамільярними можуть бути і пестливі, і грубуваті слова. Особливість грубуватого-фамільярних слів тому, що вони демонструють не осуд, а співчутливе ставлення або грубе схвалення.

За словами О. О. Тараненка, «найпоширеніший пункт зору щодо фамільярної лексики – це означення її як стилістично знижених слів, що вживаються при невимушеному спілкуванні близько знайомих осіб без дотримання ними певних умовностей» [9, с.131].

На нашу думку, особливістю фамільярної лексики є те, що вона не завжди виражає осуд, а й демонструє співчутливе ставлення мовця до когось, чого-небудь. Тому фамільярну лексику варто розглядати як різновид емоційної.

О. О. Тараненко вважає, що ремаркою фамільярне насамперед варто маркувати мовні одиниці, що виражають досить вільну, не обмежену певними умовностями поведінку, характерну для спілкування осіб, поєднаних близькими взаємостосунками, або зумовлену бажанням – доречним чи недоречним, виправданим чи невиправданим [9, с. 131].

У мові засобів масової комунікації розмовна лексика вживається часто. Спостерігаємо широке проникнення до медіатексту іменників, які належать до названої категорії. Серед них переважають назви осіб, зокрема вжиті з негативним значенням. Так, у публікаціях про українсько-російські відносини з осудом та зі зневагою розповідають про російського президента Володимира Путіна, наприклад, називають його словом *курдупель*: «фам. Коротун, куций» [7, т. 4, 1973, с. 407]: *Ну, а з тими з-поміж західних лідерів, хто був нездатен бачити реальну поставу кремлівського курдуля, з продажними журналістами і «корисними ідіотами», гадаю, успішно розберуться громадяни їхніх країн* («День», 19.12.2020); *На жаль, Путин не має таких рис. Але він має інші, що й собі висміює народ. Він – коротун, курдупель* («Чорноморські новини», 27.12.2020). За допомогою слова *курдупель* автори публікацій висміюють В. Путіна, вказуючи не лише на його маленький ріст, а й на те, що він як людина є нищим і нікчемним.

З негативним значенням вжито іменники *псих*: «фам. психічно невірноважена людина» [7, т. 8, 1977, с. 373], *розтелена*: «фам. Неспритна, неуважна людина: роззява» [7, т. 8, 1977, с. 822], *дівуля*, що має значення: «фам. Збільш. до діва» [7, т. 2, 1971, с. 298], наприклад: *Не зрозуміло, чи «оплотівця» і справді кілеру-аматору замовили, чи вбивця свідомо поведився як непрофесіонал, аби виглядало, ніби Жиліна просто псих «замочив»* («Високий Замок», 21.09.2020); *Чи Аваков з його роздаровуванням нагородної зброї таким же «аристократам», із «заносами» і провалами аж до призначення своєю заступницею 24-річної дівулі (ще одна новоявлена «елітка») без найменшого професійного і життєвого досвіду, яка полюбляє фотографуватися наголяса?* («Високий Замок», 24.11.2021). Ці іменники з фамільярним відтінком надають текстові емоційного забарвлення, демонструючи осуд певним діям конкретних осіб.

Серед назв осіб у мові засобів масової комунікації активно функціонує розмовна лексика, що виражає прихильне ставлення. Ці слова вживають у різних тематичних групах, у яких ідеться і про політику в нашій країні, і про міжнародні відносини, і про громадське життя тощо, наприклад: *симпатьяга* – «фам. Симпатична, приємна людина» [7, т. 9, 1978, с. 177], *стариган* – «фам. Те саме, що старик 1» [7, т. 9, 1978, с. 654], *старушенція* – «фам. Те саме, що старуха» [7, т. 9, 1978, с. 664]. Наприклад: *А що стосується спілкування в побуті, за межами політики — то тут багато тиранів були великими симпатиями* («День», 14.09.2021); *Не буває такого, щоб уся нація складалася зі святенників і симпатьяг* («Український тиждень», 31.07.2020); *Мама скаржиться, що знайти партнерів для самотнього жіноцтва віком за 60 — неабияка проблема. Бракує стариганів. Не доживають* («День», 06.06.2021). Лексемам *симпатьяга*, *стариган*, *старушенція* властива певна «м'якість» експресивно-емоційного забарвлення: фамільярно-дружнє або фамільярно-шанобливе.

Серед розмовної лексики у сучасному медіатексті широко використовують дієслова. Вони представлені в різних тематичних групах: суспільно-політична, міжнародна, спортивна, освітня тощо.

Найбільш поширена названа лексика в текстах суспільно-політичного спрямування. Дієслова *гамселити* («фам. 1. перех. Сильно бити когось-небудь. 2. неперех. З силою ударити, стукати по чому-небудь, у що-небудь» [7, т. 2, 1971, с. 25]), *кобенити* («фам., рідко. Сильно сварити, лаяти» [7, т. 4, 1973, с. 200]), *вимітатися* («1. фам. Виходити звідкись, залишати приміщення і т. ін.») [7, т. 1, 1970, с. 432], *молоти* («2. перен., фам. Верзти нісенітницю; теревенити») [7, с. 4, 1973, с. 790], *вбухати* («фам. Вкласти, витратити (звичайно про гроші)

для придбання чого-небудь» [7, т.1, 1970, с. 302]) виявляють емоційне ставлення автора до предмета мовлення чи самого адресата (зокрема до політиків, високопосадовців та громадських діячів), засвідчуючи безцеремонне і нетактовне ставлення до адресата, і навіть зверхність. Наприклад: «Вони одразу накинулися на аграрія та без зайвих слів почали його **гамселити**» («Голос України», 30.08.2021); «Чи будеш всіх тільки **кобенити**, костити, чи руками і розумом підставиш плече вітчизні, селу, колективу» («Газета по-українськи», 23.10.2021); «Стара еліта повинна постійно **вимітатися** з органів влади, поки не дозріє нова» (29.05.2021).

Крім громадсько-політичної тематики, дієслова з розмовним відтінком активно функціонують у публікаціях про міжнародні відносини. З-поміж них виокремлюємо такі лексичні одиниці: *втєлющити* («фам. 1. Дати комусь що-небудь (звичайно, непотрібне, небажане для когось); накинути, нав'язати» [7, т. 1, 1970, с. 772]), *поперти* («фам. 1. неперех. Рушити нестримно в якому-небудь напрямку. 3. перех. Погнати кого-небудь кудись, змусити перейти в інше місце. // Наступаючи, змусити противника тікати» [7, т. 7, 1976, с. 195]), *приндитися* («фам.1. Виявляти пиху, гордощі; бундючитися. 2. Триматися по-молодецькому; бадьоритися, козиритися. 3. Сердитися» [7, т. 7, 1976, с. 688]). Наприклад: «Ось навіть Папі Римському Франциску **втєлющили** свою колорадську стрічку, заплямовану вже і кров'ю братів-українців» («День», 10.05.2021); «От і тут: раптом Путіну бемкне **поперти** далі – на Київ або в яку Європу – а в міністра все готове» («Газета по-українськи», 04.09.2015); «Насправді Росія боїться Америки, вони можуть **приндитися**, розповідати про ядерний попіл, та все ж панічно бояться США» («Волинь», 27.01.2017). Лексеми *втєлющити*, *поперти*, *приндитися* мають конотацію несхвалення когось або чого-небудь, їх вживають за невимушеного спілкування.

У публікаціях економічної, військової та іншої тематики вживаним є дієслово *очухатися* – «фам. Повертатися до нормального стану після фізичного або морального потрясіння; отямитися» [7, т. 5, 1974, с. 836], наприклад: «Охріменко пояснив, що після Майдану Україна отримала значний удар по економіці. «Фактично ми не можемо **очухатися**» («Газета по-українськи», 25.09.2021).

У текстах освітньої, спортивної, соціальної та іншої тематики використовують дієслова з розмовним відтінком та вжитих у переносному значенні – *вибрикувати* («2. перен., фам. Пустувати, поводити себе легковажно, мати раптові примхи» [7, т. 1, 1970, с. 357]); *муштрувати* («2. перен., фам. Навчати, повчати когось» [7, т. 4, 1973, с. 835]), *вичухатися* («2. перен., фам. Ставати здоровим, одужувати (після хвороби, побоїв і т. ін.)» [7, т. 1, 1970, с. 540]), наприклад: «Але, напевно, сьомий десяток у нього, і він вирішив, що краще – не **вибрикувати**. Він не мав права мовчати, коли за його спиною у «настільний футбол» просували йому помічника» («Газета по-українськи», 28.06.2021); «Приміром, якщо семирічний хлопчик розкидав іграшки, то не мама його має **муштрувати** і змушувати, а тато. Спокійно й упевнено» («Дзеркало тижня», 16.06.2020). Слова *вибрикувати*, *муштрувати*, *вичухатися* надають публіцистичному текстові невимушеності, простоти і розмовності.

Отже, мова засобів масової комунікації є активним джерелом поповнення лексемами в сучасній українській мові. До неї активно проникають експресивно-забарвлені слова, зокрема грубуваті або фамільярні, що різняться за характером та ступенем емоційного забарвлення «лайл.», «вульг.», «фам.». Ці лексичні одиниці демонструють різні емоції, наприклад, жарту, пестливості, зневаги, презирства, осуду, невимушеності тощо.

Зазвичай розмовна лексика функціонує в текстах суспільно-політичної, міжнародної, військової, спортивної, освітньої тощо. Виявляємо активне проникнення іменників і дієслів з відтінком фамільярності. Ці лексеми показують емоційне ставлення автора до предмета мовлення чи самого адресата (зокрема до політиків, високопосадовців та громадських діячів), засвідчуючи безцеремонне та нетактовне ставлення до адресата, і навіть зверхність.

Список використаних джерел

1. Бибик С. П. Стильова розмовна норма та розмовна лексика. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 59–65.
2. Взаємодія усних і писемних стилів мови [М. А. Жовтобрюх, Г. М. Колесник, К. В. Ленець та ін.]; під заг. ред. М. М. Пилинського. Київ : Наук. думка, 1982. 180 с.
3. Зайцева О. В. До питання про «просторічну» лексику. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2013. Книга 1. С. 199–205.
4. Коваленко Б. О. Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 21 с.
5. Коробчинська Л. А. Лексика розмовної мови. *Питання мовної культури*. 1968. Вип. 2. С. 3–14.
6. Навальна М. І. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст.: монографія. Київ, Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328с.
7. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Інститут мовознавства АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1970–1980 рр.
8. Сучасна українська літературна мова : стилістика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1973. 439 с.
9. Тараненко О. О. Новий словник української мови (Концепція та принципи укладання словника). Київ: [б. в.] ; Кам'янець-Подільський : [б. в.], 1996. 172 с.
10. Українська мова: Енциклопедія /редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.